

FRANCIA ORIENTÁCIÓ A LENGYEL KIRÁLYI UDVARBAN
(16–17. SZÁZAD)

GEBEI SÁNDOR

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Intézet*

„Öreg” Jagelló I. Zsigmond lengyel király-litván nagyfejedelem 2. házasságában született fiának, II. Zsigmond Ágost/Zygmunt II Augustnak 1572. júl. 7-én bekövetkezett halálával a közel két évszázados Jagelló-uralom véget ért.¹ Királyválasztás előtt állt az ország, hivatalos nevén a Rzeczpospolita (*Res Publica Utriusque Nationis*, a mindkét [lengyel–litván] nemzet köztársasága), amely a lublini unió révén 1569-ben született meg.

A király nélküli időszakban (*bezkrólewie*) az ország elsőszámú vezetője a gnieznoi prímásérsek *interrex* titulussal. Az ő feladata ilyenkor levezényelni a királyválasztás, -koronázás folyamatát. Első lépésként a parlament (szejm) összehívását kellett megoldania, hogy az ország véleményt formálhasson a jövőről, s az ehhez megfelelő személyt, mint potenciális uralkodót jelölje meg. Kik jöhettek szóba mint lengyel királyok-litván nagyfejedelmek? Természetesen a Jagelló-házzal rokonságban álló férfiak, illetve a szomszédos országok önjelöltjei. A lengyel trón elnyeréséért komoly küzdelem bontakozott ki, ami éles korteshadjáratot eredményezett. A trónra aspirálók megbízói a lengyel parlamentben igyekeztek mindenféle ajánlatokkal elnyerni a szejmi képviselők támogatását, a szavazataikat. Korabeli, 1573. évi feljegyzésekből tudjuk, hogy komoly trónkövetelőként Habsburg Ernő, IV. Iván cár, a svéd Vasa III. János és a francia Valois Henrik jöttek számításba. Nagyon beszédes az a leírás, amely a jelentezők alkalmasságát, illetve alkalmatlanságát vizsgálta.²

¹ „Öreg” I. Zsigmond (1467–1548) 2. felesége Bona Sforza milánói hercegnő. Gyermekük: Izabella (Szapolyai János felesége, 1519–1559), Zsigmond Ágost (lengyel király, 1520–1572), Anna (Báthory István felesége, 1523–1596), Katalin (a svéd Vasa III. János felesége, 1526–1583).

² *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*. (Wyd.): Jan CZUBEK. Kraków 1906, 492–494. <https://archive.org/details/pismapolitycznez00czub/page/550/mode/2up> (utolsó letöltés: 2025. december 1.) Maria Rhode: *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag 1997, 62–69.

Habsburg Ernő megválasztása esetén

Előnyök (A): II. Miksa császár fia, ismeri a cseh nyelvet, magyar borokat vámmentesen szállít, 100 nemesifjút Bécsben taníttat gratis, békét szerez Livóniában a poroszoktól, így biztosíthatja a narvai kikötőt, ami elősegíti a lengyel tengeri hajózást.

Hátrányok (B): nagyon fiatal, kormányzó szükséges melléje. Német származású, ami népszerűtlen a lengyelek körében, megválasztása más nemzeteket elidegenítene a lengyelektől. Ugyanaz történné a lengyelekkel, mint a magyarokkal, a csehekkel, a sziléziaiakkal, bevezetnék az örökös királyságukat Lengyelországban, a királyválasztást nem gyakorolhatnák a lengyelek. Az ország ellenségei lennének az oszmánok, a tatárok, az oroszok, a vlachok. Oroszország és Vlachia a tengerre való kijutást nem garantálhatja, a császárnak sincsenek jól védhető tengerparti erődítményei, kikötői.

„Moszkva” (azaz IV. Iván cár vagy fia)

A: tartós békét nyerne Lengyelország Oroszország felől. Nyelvismerete is mellette szól.

B: De háborút provokálna az oszmánokkal, a tatárokkal, a vlachokkal, talán a németekkel is. Tengerre való kijutást nem jelentene. Olyan zsarnokságot teremtene, mint Oroszországban van. A cári akarat érvényesülne a törvény helyett, örök szégyent venne magára a mai lengyelség.

„A svédek”

A: Rokonság révén az ellenségeskedés az országok között megszűnne, a jelölt ismeri a lengyel nyelvet. A Gdansk és Svédország közötti tengeri kereskedelem szabadabbá lenne. A svéd és lengyel korona egyesítése, egyesülése mindkét országnak hatalmas előnyökkel járna.

B: A jelölt megkoronázása semmiképpen nem lehetséges, mert protestáns. Már nő, Jagelló Annát nem veheti feleségül. Félt, hogy a bátyja, Eryk svéd király befolyása alá kerülne. A svéd–lengyel együttműködés Oroszországot, az Oszmán Birodalmat, a Krími Kánságot ellenséggé tenné, de Livóniában is felütné a fejét az ellenségeskedés a németek miatt. Különben is a svédek rossz tulajdonságokkal bírnak: ravaszok, alattomosak, megbízhatatlanok, ostobák.

Piast („nemzeti” jelölt)

A: Nyelvismeret, a társadalom ismerete, a megoldandó problémák ismerete óriási előny.

B: Ám a külső országok uralkodóival a kapcsolattartás problematikus lenne, igen nehezen lehetne kivitelezni a királyválasztást a rivalizálás miatt. Megválasztása esetén, mint egy sólyom, magasabbra szeretne majd szállni, úgy tekintene a koronára, mint sajátjára. A családját, rokonait mindenkinél jobban támogatná, belső háborúba taszítaná az országot.

„A Francia”³

A: Jelentős királyfi, érett férfi, ő garantálná a lengyelek szabadságát, barátait a lengyelek barátaivá emelné, hadsereggel és hajóflottával bír, ez utóbbi szabad kikötőhasználatot garantálna a lengyeleknek. A korona adósságait kiegyenlítene, kereskedelmi szövetség létesülne Franciaországgal, ami biztos jövedelmet garantálna az országnak. Hadieréjét nem sajnálná a lengyel célok elérésére sem. Békét teremtene Sztambullal, hiszen ők baráti viszonyban állnak egymással. Ez a kapcsolat a tatárokat is, a vlachokat is békére szorítja. Németország sem merészel háborút indítani Franciaország ellen a francia–lengyel koalíció miatt. A francia–lengyel együttműködés előtt azért sincs akadály, mert a „gallok” hasonlítanak a lengyelekhez hagyományaikban, szokásaikban. A leendő francia jelölt lengyel királyként azonosulni képes a lengyelek céljával. Zsigmond király még életében szintén a „francia” megválasztását szorgalmazta az országnagyoknál azért is, mert a nőtlen ifjú Jagelló Annának házastársa lehet. Henrik szószólójának plusz ajánlata szintén kedvező visszhangra talált a szejmben. Évente 100 nemes ifjú taníttatásának a költségeit a „francia” magára vállalja.

B: Igaz, hogy Oroszországgal szemben az ellenségeskedés továbbra is megmarad. További hátránya, hogy csak latinul és olaszul kommunikál, a lengyel nyelvet el kell sajátítania.

A csábító ajánlatok közül a legkedvezőbb a francia jelölté, Valois Henriké volt. Egyáltalán nem véletlen, hogy a királyjelöltség az ő javára dőlt el. Az 1573. máj. 11-i szejmi alsótábla szavazásának eredményeképpen Jakub Uchański gnieznoi primásérek, *interrex* bejelentette, hogy a viritim szavazás eredményeképpen az 1551-ben született francia Valois Henriket/Henryk III. Walezyt jelöli királynak. A felsőház (a szenátus) ugyancsak a francia jelöltre voksolt, így Jan Firlej, a korona főmarsallja máj. 16-án hivatalosította az ország egyöntetű végzését. Valois Henrikhez mint a Rzeczpospolita megválasztott uralkodójához (*electus rex Poloniae et magnus dux Lithvaniae* és egyéb titulusok) stb. a tekintélyes főemberekből álló küldöttség Párizsba utazott, hogy felkérje a trón elfoglalására a korteskedésekor elhangzott ígérek megerősítése, ill. a választási feltételek (*pacta conventa*) elfogadása után. A 13 fős delegáció valamennyi tagja kiválóan beszélt latinul, közülük 3 fő franciául, 5 fő németül, 4 fő olaszul is. A delegáció 9 tagja katolikus volt.

Henrik némi vonakodás és egyezkedés után beleegyezett adott szavának betartásába, és a párizsi Notre-Dame-székesegyházban letette a lengyel királyi esküt 1573. szept. 10-én. Ugyanekkor Henrik bátyja, IX. Károly francia király is esküvel ígérte, hogy a testvérének új országát minden törekvésében támogatja, a *pacta conventa*

³ Pisma polityczne, 495–498., Stanisław PŁAZA: *Wielkie bezkrólewie*. Kraków: KAW 1988, 13–17., Izabela LEWANDOWSKA-MALEC: Wolna elekcja króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów In: „*Z dziejów Prawa*” 20/12 (2019), 147–162.

érvényesülése felett garanciát vállal. A henriki cikkelyeket és a Nemesi Köztársaság szabadságjogait rögzítő paktumot a krakkói koronázása utáni szejmen törvénybe iktatták.⁴ Kiemelve a legfontosabb articulusokat:

§ – A szabad királyválasztás örökre a rendeket illeti (*wybieranie króla zostawabo wszem Stanom Koronnym*).

.....

3. § – Külkapcsolatok (követek küldése, fogadása, tárgyalások = diplomácia) létesítése, külföldi zsoldosok alkalmazása csakis a szenátus (= Korona Tanács) jóváhagyásával történhet (*nie mamy bez rady Rad Koronnych obojga narodu*).

4. § – Háború és béke, ill. a nemesi felkelés kérdésében csakis az általános szejmen engedélyével születhet döntés (*O wojnie abo ruszeniu pospolitym nic zaczynac nie mamy, mimo pozwolenie sejmowe wszzech stanów*).

5. § – Mindkét nemzet országának és a hozzájuk kapcsolt részek határainak védelméről a király-nagyfejedelem köteles gondoskodni.

6. § – A király mellé a szejmen 16 szenátor kerül kiválasztásra, akik közül 4 szenátor (1 egyházi, 3 világi személy) állandóan a királyi udvarban tartózkodik, félévenkénti váltásban.

7. § – Kétévente köteles összehívni a szejmet a király, amely hat hétnél hosszabban nem ülésezhet, a kivételes helyzetekben összehívott rendkívüli szejmen viszont csak kéthetes időtartamú lehet.

.....

14. § – A király házasságkötése az egész Rzp. népességének az ügye is, ezért a szenátus tudta, beleegyezése és engedélye nélkül nem történhet meg a házasságkötés (*nigdy nie stanowić ani przedsiębrać... mimo wiadomości i przyzwolenia; Rad Koronnych obojga narodu*).

.....

20. § – Se a lengyel, se a litván nemzet szabadságjogai sem csorbulhatnak, azok betartása és betartatása örök érvényűen királyi szóval és esküvel megerősítést nyernek (*wolności praw swych Stany Koronne obojga narodu ... utwierdzić i na potomne czasy mocno trzymać*).

21. § – Az „ellenállási záradék”: Isten őrizz (*Boże uchwaj*), de ha a király és utódai megsértének a nemesek jogait, szabadságait, a lefektetett törvények ellenében cselekednének, úgy mindkét nemzet alattvalói esküjük alól feloldoztatnak, engedelmeséggel nem tartoznak, büntetlenségük garantált legyen (*jeślibyśmy czego co przeciw prawom,*

⁴Confirmatio iurium Henrici Regis – Volumina Legum t. II. ab Anno 1550 ad Annum 1609. Warszawa 1733, 864–867., *Artykuły Henrykowskie*. (Red.): Zdzisław KACZMAREK. Poznań 1946, 151–155. <https://www.studocu.com/pl/document/universytety-wsb-merito/prawo-cywilne/artykuły-henrykowskie-1573/110790499> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Urszula AUGUSTYNIAK: Wolność szlachcica w Rzeczypospolitej XVII w. Propozycje badawcze. In: *Przegląd Historyczny* 114/1 (2023), 23–49.

wolnościom, artykułom, kondycjom wykroczyli, abo czego nie wypelnili, tedy obywatele koronne obojga narodu od postuszeństwa i wiary nam powinnej wolne czynimy).

A Valois Henrik-i cikkelyek és az 1574. évi koronázási szejm törvényei precedensértékűek voltak az I. Rzeczpospolita létezésének egész ideje alatt, 1795-ig.⁵ Megállapítható, hogy a Rzeczpospolita államrendszere egy sajátos „*monarchia mixta*” volt.⁶ A király a kétkamarás (szenátus + képviselők háza) szejmtől függetlenül nem cselekedhetett, de a szejm sem volt jogképes a királya nélkül, mindössze egy fej nélküli testnek minősíthető. Hogy mennyire „kevert monarchiával”, vagyis állandó bizonytalansággal volt dolga a külföldi diplomáciának, arról a hivatalos iratok titulushasználata árulkodik. Ezek az okmányok „keverten” szólították meg címzetteket: hol a *Serenissimus Rex*, hol a *Serenissima Poloniae Respublica* formulákkal dolgoztak. Az 1573–1574. évi jogalkotás tulajdonképpen egy három rendből álló sajátos köztársaságot hozott létre – „*Res publica ex tribus ordinibus*”. Itt a királyt az országai feletti uralkodás joga, a szenátust a törvények feletti örökös joga, a lovagokat (= a nemesi felkelés résztvevőit) pedig az ország védelmének a joga illette meg („*dominium cum imperii, senatui legum custodia, equestri ordini tutela*”).⁷

A lengyeleket nagy reményekkel kecsegtető 23 éves ifjú Henrik koronázásától (1574. febr. 21.) alig négy hónap telt el, amikor Valois II. Henrik és Medici Katalin fia jún 18–19. éjjelén szó szerint elszökött királyságából, vissza Franciaországba. Elég volt néhány hónapos uralma ahhoz, hogy meggyűlöltesse magát a lengyelekkel. Léha, felelőtlen életvitele szöges ellentétben állt ígéreteivel. Kártyafüggő és ékszermaniás volt, az államügyek intézése helyett naphosszat lustálkodott, sőt inkább betegséget szimulált, csak hogy ne kelljen foglalkoznia az államügyekkel. Helyzetét nehezítette, hogy lengyelül nem kommunikált, tanácsadói (kártyapartneri) kizárólag franciák voltak. „Menekülésének igazi okaként” bátyjának, IX. Károly francia királynak a halálát emlegeti a szakirodalom, de a köznyelv a választási feltételek között szereplő házasságtól való irtózást emlegette. Nem volt hajlandó a 23 éves ifjú király a közel 50 éves arájával, Jagelló Annával frigyre lépni, s kapóra jött neki a franciaországi trónüresedés.

⁵ Rhode, 73–75.

⁶ Maciej SZCZEPANČZYK: *Pojęcie „Rzeczpospolita” w historii prawnoustrojowej Polski.* (oldalszámozás nélkül) https://www.academia.edu/14736685/Poj%C4%99cie_Rzeczpospolita_w_historii_prawnoustrojowej_Polski (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

⁷ Siegfried HÜPPE: *A lengyel alkotmány története.* (Németből fordította: SZATHMÁRY György) Budapest 1894, 124. – „1573 óta a senatus és a nemesség mellett, mint harmadik rendet” említik a királyt, pl. a szejmek ülésein is. Henryk OLSZEWSKI: Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa–Könige 1587–1668. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4 (1988), 495–503., RING Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” *A nemesi köztársaság válságának anatómiája.* Budapest: ELTE Eötvös 2001., GEBEI Sándor: A királyválasztás(ok) mint a Rzeczpospolita kódolt anarchiája (1573–1764) In: *Koronok, tereken túl. Tanulmányok Kiss László tiszteletére.* (Szerk.): GUSZMANN Gergely. Eger: Liceum 2023, 25–27.

Hiábavalónak bizonyult a rangos lengyel–litván küldöttség Párizsba való utazása, Henrik kategorikusan elutasította a Lengyelországba való visszatérését. A lengyel trónt felcserélte a franciával, így újabb interregnumba taszította a Visztula menti országot. Közismert, hogy a II. interregnumban felbukkanó jelöltek közül az erdélyi Báthory István lett a befutó a rivális Habsburg Miksa ellenében.⁸ Egy évtized múltával, Báthory 1586. évi halálával immár a III. interregnum korát élte a Rzeczpospolita. Ezúttal a primásérsek-interrex a „Jagelló-vérből” származó Vasa III. Zsigmond/Zygmunt III Waza fejére tehetette az ősi Piastok koronáját. (III. Zsigmond a svéd király, III. János és Jagelló Katalin fia volt.) A protestáns Svédországban született és nevelkedett Zsigmond elkötelezett katolikuságát azonban mindvégig megőrizte az lengyel anya és a jezsuita nevelők hatására. Minden napja mise hallgatásával kezdődött, majd intenzív tanulással folytatódott. Öt nyelven beszélt folyékonyan, az itáliai és a flamand festészet szerelmese lett. Szabadidejét az ötvös- és aranyművesség kötötte le. Kelyheket, gyertyatartókat, egyházi kegytárgyakat készített. Amikor a svéd főurak tiltakoztak a királynál a királyfi neveltetése miatt, az apa úgy reagált: Zsigmondot nemcsak Svédország királyának, de lengyel királynak is nevelik. Elmélyült vallásosságát házasságai még inkább felerősítették. Első felesége II. Miksa császár lánytestvére, Habsburg Anna, második felesége szintén a Habsburg-családból került ki, a stájer Károly főherceg lánya, Konstancia volt.

Mint ahogyan az már említve volt, Vasa III. Zsigmond lengyel királlyá választása és koronázása 1587-ben zajlott, svéd király csak 1592-ben, apja halála után lett. A svéd–lengyel perszonálunió viszont nemhogy békét, hanem éppen ellenkezőleg, a vizálykodást teremtette meg. Ennek alapvető oka a Balti-kikötők birtoklásáért, illetve a tengeri kereskedelem ellenőrzéséért folyó konkurenciaharc volt. A folyamatos háborúskodásban (1600–1611., 1617–1618., 1621–1626., 1626–1629) a Rzeczpospolita súlyos vereséget szenvedett. Az 1629-es altmarki/Stary Torg-i békével III. Zsigmond már csak igény szintjén mondhatta magát svéd királynak, a Rzeczpospolita elveszítette a Dvinától északra fekvő Livóniát Rigával és több más, kisebb jelentőségű kikötőkkel (Elbing Elbląg, Braunsberg/Braniewo, Pillau/Piława Memel/Kłajpeda) együtt. Megtarthatta viszont Danzigot/Gdańskot, Königsberget/Królewiecet, de az 5.5%-os vámot a svédek hajtották be az export-import után, amelyből 3,5%-ot megtarthatott magának, 1%-ot a lengyel királynak, 1%-ot pedig porosz hercegnek engedett át.⁹ Ezt a gazdasági és politikai presztízsveszteséget nem pótolhatta se az 1608–1619 közötti oroszok elleni győzelem (benne 1612: Moszkva elfoglalása + Ulászló/Władysław fiának cárrá választása), se az oszmánok felett aratott 1621-es hotyni/chocimi diadal. Ezért a győzelemért Lengyelország XV. Gergely pápától az egyébként a 15–16. században Magyarországra vonatkoztatott címet, „a kereszténység védőbástyája” megnevezést

⁸ GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged: Belvedere 2007, 51–59.

⁹ Henryk WISNER: *Zygmunt III Waza*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wyd. Ossolineum 1991, 198–206.

érdemelte ki.¹⁰ Annak ellenére, hogy III. Zsigmond király idején érte el a Rzeczpospolita a legnagyobb területi nagyságát (990 ezer km²), ultrakatolikus magatartása miatt igazi vallásháború bontakozott ki a római katolikus, a társkatolikus (az 1596-ban született görög rítusú katolikus) és az ortodox (pravoszláv) hívők között. A pravoszlávok vallásszabadságának korlátozása párosult a nemesi társadalomból kitzsított, a végvidékre ([u]krajnába) menekült tömegek feudális elnyomásával. Az elkozákosodás folyamata a krajban (a végvidéken) feltartóztathatatlanul előre haladt. Az 1620-as és 1630-as évek kozák felkelései az egymást kölcsönösen erősítő vallási és társadalmi problémák orvoslását sürgették. Ezek a feszültségek csak halmozódtak-halmozódtak, III. Zsigmond uralkodását nem véletlenül jellemezték három „T”-vel (*taciturnitas, tenacitas ac tarditas*) vagy három „P”-vel (*pius, parcus, pertinax*).

III. Zsigmond halála után idősebb fiát, IV. Ulászlót/Władysław IV-t az orosz hadjáratokban szerzett népszerűsége, toleráns magatartása okán minden nehézség nélkül királynak választották és koronázták. Sokáig élvezte a független – gyakori kicsapongó – férfiéletet, csak 42 évesen adta a fejét házasságra. Első felesége Habsburg II. Ferdinánd császár lánya, Renáta Cecília volt, akivel 1637-ben kötött házasságot per procura Bécsben.¹¹ A boldogító igent Ulászló féltestvére, apjuk 2. házasságában született János Kázmér/Jan Kazimierz mondta ki. A friss házas asszony semmit sem késlekedve azonnal el is indult új hazájába. Franciaországból Lengyelországba a vizitációs rend (Szűz Mária látogatásáról nevezett, pápai jogú női szerzetesrend = *Ordo Visitationis Sanctae Mariae*) nővérei kísérték a királynét. Feltűnő volt, hogy egy négyéves kislányt is magával hozott a királyné. Nem alap nélkül, de azt beszéltek, hogy a kislány Ludwika Maria házasság előtti románcának gyümölcse. Az apa XIII. Lajos király kedvence, Henri Coiffier de Ruzé, markíz de Cinq-Mars (a királyi ruhatár felelőse, majd főistállómester) volt. Maria Gonzaga hercegnőt szerette volna feleségül venni, amit Richelieu bíboros megakadályozott. Ez a d'Arquien nevű kislány lett később Jan Sobieski király felesége, akit a lengyelek Marysienkának becéztek.

A női nemnél sokat tapasztalt férj nem hivatalosan már Varsó előtt megtekintette nejét, de csúnyának találta és faképnél hagyta választottját. Renáta Cecília pedig az alkoholos Ulászlóból ábrándult ki. Hamarosan újabb kellemetlen meglepetés érte a fiatalasszonyt, mert a király leplezetlenül szerelmi viszonyt folytatott régi szeretőjével, Jadwiga Łuszkowskával. Amikor Renáta Cecília mégis elérte a szerető eltávolítását az udvarból, jöttek az újabb, városonként kitarított favoritkák. A „bécsi nő” ugyanakkor a sógoraival és sógornőjével bensőséges kapcsolatot ápol, a lengyel elittel viszont nem

¹⁰ Magyarország „antemurale christianitatis” szerepéről lásd: IMRE Mihály: A kereszténység védőbástyája (Egy irodalmi toposz XVI. századi változatai) In: *Studia Agriensia 17. Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. (Szerk.): PETERCSÁK Tivadar. Eger: Dobó István Vármúzeum 1997, 217–233.

¹¹ Iwona KIENZLER: *Romanse żon polskich królów elekcyjnych*. Warszawa: Bellona Spółka Akcyjna 2012. <https://epage.pub/doc/romanse-zon-polskich-krolow-elekcyjnych-ypzpj1vxw> (utolsó letöltés: 2025. december 1.) (e-Book, oldalszámozás nélkül).

tudta elfogadtatni magát. Szokatlan volt számára az a léggör, amely a lengyel mágnásokat körülvette (vég nélküli lakomázás, tivornyázás). A királyi udvar is inkább hasonlított egy mágnás udvarházához, mint a bécsi palotához, császári milióhöz. Idegenségét fokozta az a tény, hogy élete végéig nem tanult meg lengyelül. Vigasztalást a katolikus egyház vezetőiben és a nagyon hithű főuraknál talált. 1644-ben, 33 éves korában 3. gyermekének születése után közvetlenül elhalálozott, 4 éves kislia, Zsigmond Kázmér félárvaságra jutott.

Egy év múlva IV. Ulászló újabb házasságra lépett, de az eddigi hagyományos Habsburg-vonallal szakított. Mazarini érsek közvetítésével az özvegy lengyel király második felesége Maria Gonzaga de Nevers lett. A 30 éves háború francia szakaszában keletkezett politikai szándék mellett (francia–lengyel szövetség és a Habsburgok bekerítésére) ebben feltehetőleg az anyagi haszonszerzés is közrejátszott. A rossz nyelvek szerint IV. Ulászló nem tudott nemet mondani a XIII. Lajos (az ara keresztapja) által beígért 700 ezer tallér (= 2,1 millió zloty) nagyságú hozománynak.

Mint az előbbi, ez a házasság is boldogtalan volt, pedig Maria Gonzaga lengyel földre érkezésének első pillanatától fogva igyekezett alkalmazkodni a környezetéhez. Felvette a Ludwika/Ludovika keresztnévet, mert a Mária név Lengyelországban kizárólag az Istenanyának fenntartott névnek számított. Férjére nem számíthatott, mert az továbbra is szeretőivel töltötte napjait. A házasság elhálása pl. csak fél év elmúltával történt meg (a nuncius Párizsba küldött jelentése alapján). IV. Ulászló kedvenc időtöltése az országon belüli utazgatás volt. Szobává otthonosított mozgó lakókocsival járta a vidéket vidámságot, szórakozást garantáló kíséretével. Komoly érdeklődést a fizika és a csillagászat iránt mutatott, még Galileivel is levelezett. Uralkodásának tizenhat éve alatt – az európai királyi divatot követve – kiemelt figyelmet fordított a művészetekre. Noha az építészet nem foglalkoztatta annyira, mint az opera vagy a festészet, de a királyi központtá előlépő Varsóban két palotát is felépíttetett. Apjának ma is megcsodálható, egészalakos szobrát a királyi palota előtti téren egyetlen márványtömbből kifaragott 22 m magas oszlopra állíttatta (Kolumna Zygmunda III Wazy, 1643–1644).¹² Udvarában állandó színház működött, számos festő (Rubens is közöttük), szobrász, építész és tudós is dolgozott Varsóban.

Feleségének külön háztartása a francia módit követte. Ludwika francia udvartartása nemcsak a vele érkezett francia férfi és női személyzetet jelentette, hanem a francia szokásokat is magával hozta Varsóba. A francia gasztronómia újdonságként hatott a királyi udvarban, de a királyné honosította meg a kávé, tea, csokoládé rendszeres fogyasztását

¹² Vasa III. Zsigmond kolumnája a varsói királyi palota előtti téren. Kivitelezői a királyi udvarban foglalkoztatott művészek voltak. Augustino Locci tervei alapján, aki egyébként az udvari színház díszlettervezője is volt, Constantino Tencalla, Clemente Molli királyi építészek alkották meg az emlékművet. 22 m magas, egy márványtömbből kifaragott oszlopra állították III. Zsigmond egészalakos bronzszobrát. A bronzszobor öntőmestere Daniel Tym gdański ágyú- és harangöntő mester volt. 1944-ben, a varsói felkelés idején az emlékmű ledőlt, helyreállítása 1948–1949-ben történt meg. – Władysław CZAPLIŃSKI: *Władysław IV i jego czasy*. Kraków: Universitas 2008, 265. (az 1976. évi kiadás újabb kiadása).

is. Udvarhölgyeinek öltözéke élesen elütött a lengyel viseletektől, megbotránkoztatva a lengyeleket dekoltált ruháikkal, bodorított hajviseletükkel. A francia–lengyel kapcsolatok elmélyülését igazolja a viszonylag nagy számú francia bevándorló. S itt nemcsak a zsoldos katonatisztekre, udvari szolgákra, de a meggazdagodás reményével útra kelő francia mesteremberekre is gondolni kell. Az „emigráns franciák” létszáma kb. ezerre saccolható, ami nem elhanyagolható hányad a kb. 13 ezres Varsóban. Lelki és hitbéli egységükről a franciák temploma, a Szt. Kereszt gondoskodott.

Ludwika Maria 211 fős udvari személyzetéből 109 francia illetőségű volt, ami magába foglalta a 40 női szolgát is. A 40 fős női csoportból került ki a királyné bizalmas környezete, amely 11 főt számlált. „Mutatóban” 1 lengyel kisasszony egészítette ki a királyné közvetlen kíséretét.¹³ A királyné szíven viselte udvarhölgyeinek sorsát. Pártolta és segítette férjhez menetelüket lengyel előkelő urakhoz. Így lett pl. Catherine Gordon férje a neves politikus, híres költő Jan Andrzej Morsztyn, Clara Mailly-Lascaris kisasszonyt pedig a művelt, itáliai egyetemeket látogató (Perugia, Firenze) litván főúr, majd litván kancellár vette feleségül. Nem utolsósorban említsük meg a királyné „neveltjének”, Maria Kazimiera d’Arquiennek a sorsát, aki pártfogójának a hathatós támogatásával ment férjhez Jan Sobieskihez, a majdani királyhoz. Örömtelen első házasságát az anyaság sem enyhítette, később született gyermekei, kislánya is, fia is egy-két hónaposan meghaltak. Férjének, Jan Zamoyskinak életvitele, de az egészségi állapotának a romlása is magyarázza, hogy a házaspár külön-külön élte életét.

Rövid időn belül az is kiderült Varsóban, Krakóban, hogy aki udvari karriert képzelt el magának, francia nyelvismeret, francia iskolázottság nélkül nem boldogul. A párizsi és a strasbourgi egyetemek hallgatósága a lengyel főúri családok fiaival gyarapodott. Legyen elég mindössze néhány, jelentős politikai szerephez jutó családot említeni, akiknek a fiai franciaországi tanulmányokat folytattak, vagy éppen a francia királyi gárdában szereztek hadi tapasztalatokat. Így pl. a Sobieski, a Leszczyński, a Lubomirski-, a Radziwiłł fiúk stb.¹⁴ A francia befolyás erősödése egyúttal a királyi hatalom erősödését is jelentette. Egyes franciák még a lengyel nemességet is kiérdemelték, így pl. Francois Paulin Delarac lovag, aki továbbra is megőrizhette XIV. Lajosnak

¹³ Agnieszka MICHALCZUK: Francuzi w XVII-wiecznej Rzeczy Pospolitej. In: *Studia Podlaskie*. tom XXVII. Białystok 2019, 64. <https://docslib.org/doc/5446371/francuzi-w-xvii-wiecznej-rzeczypospolitej> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

¹⁴ Adam KUCHARSKI: Grand Tour Tomasza, Michała i Marcina Zamoyskich z przełomu XVII i XVIII wieku. In: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. 33/2 (2015), 73–101., Anna MARKIEWICZ: Grand Tour Aleksandra Jana i Jana Stanisława Jabłonowskich z lat osiemdziesiątych XVII w. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 132 (2005), 57–69., Jarosław PIETRZAK: Radziwiłłowie na francuskim dworze królewskim od XVI do XVIII wieku. In: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. 20/1 (2023), 217–243. http://wrh.edu.pl/wp-content/uploads/2023/10/wrh_2023_no1_v4_a13.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 1.)

Henryk WISNER: Młodzieńcze peregrynacje Janusza i Krzysztofa Radziwiłłów po Europie (schyłek XVI początek XVII wieku). In: *Zapiski Historyczne* 55/1 (1990), 23–43.

adott esküjét („kettős állampolgár”), Philippe le Masson (a lengyelek Dupont-ként említik) tüzértiszt, hadmérnök. Ez utóbbi emlékirataiban megjegyzi, hogy nemességet csakis elismert katonai teljesítményért adományoztak, sem a pénz, sem a hivatali tisztség nem segített a nemesség soraiba való bekerülésben, kivételként említhetjük a királyné titkárának és bizalmasának, Pierre Des Noyers-nek a nobilitását (1658).¹⁵

A királyné udvartartásának stabil anyagi bázisát a saját rendelkezésű birtokok jövedelme képezte. Ludwika Maria ugyanazon birtokokkal és városokkal rendelkezett, mint amelyeket IV. Ulászló anyja, vagyis anyósa is birtokolt: Lengyelországban pl. Bielsk, Rajgród, Grudziądz, Tuchola, Świecie, Łomża, Lubomla, Ujście z Piłą stb., Litvániában Jurbork z Nowowolą, Bobrujsk, Sokół. Ezeknek a bérleti díjából évente 100 ezer zlotyt kasszírozott a királyné. A sómonopóliumból 2 ezer arannyal (= 10 ezer zł.) részesedett a királyi feleség. Az eladott franciaországi birtokainak árával – 1,5 millió livre – kizárólag csak ő rendelkezett.¹⁶ Amíg a „francia hárpia” gondosan bánt anyagi javaival, addig férje az örökölt gazdagságot elherdálta. IV. Ulászló tüntetőleg utánozta a francia királyi udvar hivalkodó életvitelét (kastélyépítkezések, hivalkodó udvartartás, pompakedvelés, parttalan mecenatúra, állandó színház, udvari zenekar, flamand festők műveinek vásárlása, itáliai múkincsek beszerzése). 1637-ben pl. csupán a király szórakoztatása 135 ezer zlotyba került a kincstárnak, a francia Szentlélek Rend átvételét IV. Ulászló 50 ezer zlotys vendéglátással ünnepelte meg.¹⁷

IV. Ulászló már komoly betegségben szenvedett, amikor a keresztény Európa felszabadításának tervével nekifogott egy oszmánellenes háború előkészítéséhez. Megkezdődtek a hatalmas kölcsönökből finanszírozott diplomáciai és hadi készülétek, az ukrajnai kozákság mobilizálására is felhatalmazást adott IV. Ulászló. Királyi szóval folyt a regisztrált (királyi zsoldban álló) kozákság létszámának növelése az ún. szabad kozákok csatlakoztatásával. Még mielőtt a lengyel–litván nemesség fellázadt volna a királyi önkény ellen, a szejm engedélye nélküli mozgósítás ellen, az idősebb Vasa fiú

¹⁵ Michalczyk, 61–74.

¹⁶ Aleksandra SKRZYPIETZ: Gdy umiera królowa ... Zapisy testamentowe Ludwiki Marii Gonzagi na rzecz fundacji pobożnych i najbliższego otoczenia oraz wydatki na dwór po jej śmierci. In: *Kronika Zamkowa – Roczniki* 72/6 (2019), 172.

¹⁷ Czapliński, 247., 261–272., Władysław ADAMCZYK: *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*. Lwów – Warszawa: Skład Główny et. a., 1938. <https://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=50068> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). – egy 80 oldalas tanulmány + 37 db összefoglaló táblázat a piaci árviszonyokról Varsóban. Az értékek garasban (groszy) megadva, 1 lengyel zloty = 30 groszy (garas). Tájékozódásul néhány kiragadott példa a varsói árjegyzékből a 17. század derekán–második felében, hogy megközelítőleg tudjuk érzékeltetni a királyi udvartartás stb. költségeit: 1 korzec búza 130–200 garas között ingadozott, 1 korzec rozs 130–150 gr., 1 korzec árpa 140–200 gr., 1 korzec köles 150–300 gr. stb. (1 varsói korzec = kb. 120 l); 1 db ló ára 1000–2000 gr. között mozgott, 1 db ökör 450–1000 gr., 1 borjú 150–200 gr., 1 db liba 25–30 gr. stb., 1 kopa (= 60 db) tojásért 50–70 gr.-t, 1 kamien (oldal, 32 fontnyi) szalonnáért 50–90 gr.-t kellett fizetni. 1 garniec (Varsóban 3,7 l.) bort 80–90 gr.-ért, 1 hordó (beczka=kb. 125 l.) sört 90–100 gr.-ért mértek.

távozott az élők sorából 1648. máj. 20-án. IV. Ulászló halála napján (1648. máj. 20.) Ludwika Maria több száz kilométerrel keletre, Grodnóban tartózkodott, a király halálos ágát az akkori favoritja, Jadwiga Łuszkowska vigyázta. Maciej Łubieński prímásérsek, *interrex* és Jerzy Ossoliński lengyel főkancellár hatékony agitációjának eredményeképpen az elhalálozott király féltestvérét, Vasa János Kázmért/Jan Kazimierzt nov. 20-án királynak választották, 1649. jan. 17-én megkoronázták.

A IV. Ulászló halála és János Kázmér trónra lépése közötti hónapokban fenekestül felfordult a világ a Rzeczpospolitában. A háborúra mozgósított ukrajnai kozákságot csak kiemelt zsoldfizetéssel lehetett volna leszerelni, ám ennek híján leszállításukat, azaz a régi társadalmi keretekbe való visszatérésüket csakis erőszakkal lehetett kicsikarni. Pontosabban, lehetett volna!¹⁸ Az egykoron a jezsuitáknál tanult Bohdan Chmielnicki/Bogdan Hmelnickij kozákhetman vezette felkelés polgárháborúvá terebélyesedett (1648–1654),¹⁹ a végvidék lázadása a délkeleti peremvidék elszakadásával fenyegetett. Az ellenségeskedés társadalmi (kozák–nemes) és ideológiai alapja, a katolikus és pravoszláv (ortodox) ellentét „nemzeti” színezettel is bővült. Hogy kibékíthetetlenül mélyült a konfliktus, annak a katolikus lengyel nemes–pravoszláv kozák (szabad katona–paraszt) szembenállás volt az alapvető oka.

Tehát belháborús évekkel kezdődött János Kázmér király uralkodása. Az eredetileg papi pályára készülő Vasa leszármazott nagyon is világi problémák megoldásával találta szembe magát. Először is rendezni kellett a családi viszonyokat. Mi legyen az özvegy királynéval? Az energikus és célratörő özvegy királyné egyáltalán nem gondolt Franciaországba való hazatérésére, sőt az az ötlete támadt, hogy férjhez megy az elhunyt király öccséhez,

¹⁸ Adam LESZCZYŃSKI: *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania.* (Wyd. 1.) Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal 2020, 214. Az Ukrajnát (= végvidéket) képező vajdaságok (kijevi, czernichówi, braclawi) összterületének 70%-át 27 lengyel mágnás család birtokolta. A leggazdagabb családok a Wisniowieckiek (38 ezer jobbágyportával), a Koniecpolskiak (18 ezer jobbágyportával) voltak. A Potockiak, Kalinowskiak szintén hatalmas latifundiumok tulajdonosai voltak Ukrajnában.

¹⁹ М.С. Грушевський: *Історія України-Руси в одинадцяти томах, в дванадцяти книжках* [T. 1-10] (1991–1997) : М.С. Грушевський: Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive IX/1. (1650–1654) Киев: Наукова Думка 1996., IX/2. (1654–1657) Киев: Наукова Думка 1997. kötet. (az 1928., 1931. évi kiadás reprintjei). Angolra lefordítva Mykhailo HRUSHEVSKY: *History of Ukraine-Rus'*: Volume 9, book 1. The Cossack age, 1650–1653. Edmonton 2005., *History of Ukraine-Rus'*: Volume 9, book 2. The Cossack age, 1653–1657. Edmonton 2008., Natalia JAKOWENKO: *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku.* Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2000. (ukránból lengyelre fordítva), Zbigniew WÓJCIK: *Wojny kozackie w dawnej Polsce.* Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza 1989., Janusz KACZMARCZYK: *Bohdan Chmielnicki.* Wrocław: Wyd. Ossolineum 1988., Władysław Andrzej SERCZYK: *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651.* (Wyd. trzecie) Warszawa: Książka i Wiedza 2007., Татьяна Геннадьевна Таирова-Яковлева: *Гетманы України: історії на славі, трагедія і мужество.* Москва – Санкт-Петербург: Русская тройка 2011., Татьяна Геннадьевна ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА: *Інкорпорація: Росія и Україна після Переяславської ради (1654–1658).* Киев: КЛІО 2017. <https://archive.org/details/ynkorporatsiya/page/n5/mode/1up> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

János Kázmérhoz. A sógorral mindig is jó viszonyt ápoló özvegy ambícióit nem zavarta sem János Kázmér korábbi egyházi előélete, sem a lengyel mágnások antipátiája. Elérte, hogy a házasságkötéséhez szükséges pápai diszpenzáció is időben megérkezzen. 1649. május 30-án az özvegy királyné ismét férjzett asszony, újra királyné lett. Függetlenül attól, hogy János Kázmér legalább annyira szoknyabolond volt, mint bátyja, Ludwika Mária minden vonatkozásban nagy hatással volt rá. Eltúrta, sőt elvárta, hogy a felesége az országos ügyekben ne csak véleményt formáljon, hanem intézkedjen is azok megoldásában. A királyi felség oldalán jelen volt a szenátusi tanácskozásokon, megjelent a szejm ülésein. Úgy a főnemesek, mint a köz- és kismemesek haragudtak a királynéra, mert minden kérdésben megnyilvánult, a királyi adományozásokat (birtokokat, tisztségeket) erősen befolyásolta. Minden kezdeményezése gyanakvást szült, a férj nemtörődomsége, enerváltsága a királyné jobbító szándékait hatástalanította. Ennek ellenére nem adta fel a belpolitikai csatározásokat, találkozókát szervezett, a Varsóba akkreditált diplomatákkal napi kapcsolatban állt. Feljegyezték róla, hogy a munkabírását még a rosszakarói is elismerték, napi 12-13 órákat szentelt az államügyeknek. Figyelemmel kísérte, anyagilag is támogatta az udvarába fogadott művészek és tudósok munkáit.²⁰ Kikapcsolódásként az udvari színház előadásait látogatta, szívesen hallgatta az itáliai operákat itáliai énekesek előadásában.²¹

Szuper-hiper aktivitása különösen 1655-től mutatkozott meg, amikor a Rzeczpospolita a pusztá léteért küzdött az „özönvíz” (*potop*) ellen, vagyis az északról (svéddek, brandenburgiak), a keletről (oroszok), délkeletről (kozákok, erdélyiek) fenyegető támadások elhárításáért. A királyné férfiás, bátor magatartásáról Ludwika Maria hűséges titkárának – és tanácsadójának –, Pierre des Noyers-nek (1608–1693) a levelei tanúskodnak.²² Ő volt a kezdeményezője annak a magasztos eseménynek is, amely 1656. ápr. 1-jén Lvovban zajlott. János Kázmér király a végveszélyből való kimenekülés érdekében országát Szűz Mária pártfogásába ajánlotta, fogadalmába minden alattvalóját belefoglalta. A nemesek

²⁰ Karolina TARGOSZ: *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667): z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych* (Wyd. 2-e). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 2015. Kiemelten lásd a természettudományos területek mecenatúráját a VI. (orvosok, patikusok) és VII. (csillagások, fizikusok) fejezetekben (VI. „Naturae interpretes” dworscy przyrodnicy i lekarze. VII. Z lunetą, barometrem i wagą nowe instrumenty w rękach dworskich astronomów i fizyków).

²¹ Artur BADACH: Sztuka w kręgu królowej Ludwiki Marii Gonzagi - o niektórych sposobach kreowania obrazu władcy. In: *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą.* (Red.): Anna KALINOWSKA/Paweł TYSZKA. Warszawa: Zamek Królewski 2019, 212–243. (Művészetek Ludwika Maria Gonzaga környezetében.)

²² A „potop” (1655–1659 közötti) éveinek jelentései – *Lettres de Pierre Des Noyers* secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague ... pour servir à l’histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659. Berlin: B. Behr 1859. <https://archive.org/details/lettresdepierre00noyegoog/page/390/mode/2up> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Lásd még Lisola császári követ jelentéseit: Franz Paul von LISOLA: Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660 (hrsg. von A. F. PRIBRAM) In: *Archiv für österreichische Geschichte* Bd. 70. Wien 1887. https://archive.org/details/bub_gb_N64SAAAAYAAJ/page/550/mode/1up (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

és a nem nemesek összefogása átmeneti sikerekhez vezetett. Ludwika Maria pl. személyes példával járt elől. Az 1656-os varsói csatában pl. nemcsak jelen volt, hanem a tüzéségnél „szolgált”. Megvolt az alap, hogy a lengyel államiságot megmentő nem nemesi tömeget a nemesi privilégiumok korlátozásával végérvényesen a maga oldalára állítsa a központi hatalom. A soron következő szejm döntései is ebbe az irányba mutattak. Elfogadták, hogy 15 lanonként (1 lan = 30 morg $\approx$ 17,955 hektár, beleértve a nemesi és egyházi birtokokat is) 1 hadra fogható katona kiállítása kötelező, a városiak pedig az anyagi tehetőségüktől függően 25-50 füst (*dym*) után 1 zsoldos katona fizetését biztosítják.²³ A válságkezelő határozat papíron rögzített üres ígért maradt. A nemesi felkelés (*pospolite ruszenie*) konkurensének számító telekkatonaság finanszírozásából a nemesség még 1655–1660 között sem volt hajlandó némi részesedést magára vállalni.

A svéd és kozák háború kellős közepén, az 1658. évi szejmen a *liberum veto* káros hatása is terítékre került. Szinte mindenki belátta azt, hogy az állam hatékony működésének legfőbb akadályát a szabad vétójog felelőtlen alkalmazása képezi. A törvényhozás folyamatának elakadása a végrehajtó hatalom cselekvőképtelenségét hozta magával.

Óriási politikai és erkölcsi veszteségek árán 1660. május 3-án sikerült az oliwai békével (Oliwa, ma Gdańsk külvárosa) lezárni az ún. II. északi háborút (1655–1660). A ciszterciek kolostorában aláírt béke megszületésénél Ludwika Maria királyné is ott bábáskodott. Ám a Rzeczpospolita jövőjéről való gondolkodást, biztonságának garanciáiról való gondoskodást szintén a királyné kezdeményezte. Franz Paul von Lisola császári követ egyik 1661-ben írott jelentésében részletesen beszámol a királyné tervéről. Megegyezés jött létre Maria Ludwika királyné és a francia király között – állította Lisola –, hogy a lengyel király utódja Condé herceg fia lesz. Franciaország támogatja ezt a felvetést, pénzt biztosít Gdańskba a sikeres kivitelezés előmozdítására. Első lépésként a szenátorokat kellett megnyerni az elképzelésnek, a szenátusi többség megteremtéséhez rendelkezésre álltak a hivatalos és az illegális anyagiak. Condé herceg sem ellenezte fia, Henrik Julius de Bourbon, d’Enghien hercegének (a felesége nem volt más, mint Ludwika Maria lánytestvére, a bajor Anna Henrietta hercegnő) Lengyelországba való kerülését két feltétellel. A lengyel Királyi Poroszország egésze csatlakozzon a tervhez, és Svédország ne emeljen kifogást a francia befolyás ellen. (Svédország lengyel követének, Christopher Schlippenbach jóindulatának elnyeréséért 100 ezer zł. is kilátásba lett helyezve.) Ez a politikai kombináció nagy veszélyeket rejt magába a Domus Austriaca számára. Minden eszközzel hatástalanítani kell a királyné cselszövését, a *vivente rege* gondolatát, azaz a király életében megtartandó királyválasztást – tanácsolja a császári udvarnak a követ.²⁴

²³ Stanisław GRODZISKI: Uwagi o planach reformatorskich króla Jana Kazimierza In: *Miscellanea Historico-Iuridica*. 14/1 (2015), 187–195.

²⁴ *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy*. (Wyd.): Stefania OCHMANN. t. II. 1661–1664. Wrocław – Warszawa 1990, 12–18.

A királyné-feleség volt a motorja a *vivente rege* keresztülvitelének, mert a lezárult háború azt bizonyította, hogy a lengyel–litván állam csak külső segítséggel képes a rá leselkedő veszélyeket elhárítani.²⁵ Franciaország az egyetlen európai állam, amely segítő kezét nyújthat Varsónak, csak vele szövetségben lehet a szomszéd államok agresszív szándékait hatástalanítani. XIV. Lajos országa az egyetlen katolikus állam Európában, amely a katolikus Rzeczpospolita egységének fenntartásában érdekelt – okozott a „francia sárkány” (*francuska megiera*). Törekvése azonban nem maradt titokban, a lengyel nemesi társadalom óriási felháborodással reagált a királyi szándéokra. Szemükben ez a királyi eskü csalárd megszegése, a nemesség szabad királyválasztási jogának eltüntetése, megbocsáthatatlan bűn.

A korona nagyhetman Jerzy Sebastian Lubomirski vezetésével lázadás (*rokosz*) tört ki tiltakozásul a tervezett királyi abszolutizmus ellen.²⁶ Több évig elhúzódó testvérháború keletkezett a reformpártiak és a reform ellenzékiek küzdelméből. A rokosz idején gyűlölködő és uszító „irodalmi alkotások” születtek, amelyek a franciák meggyilkolására buzdítottak. Hogy kevesebben maradjanak, „öld a franciákat, húzd őket karóba, vágd a franciákat, élesítsd a kardodat” és ehhez hasonló szellemben fogant versek, röpiratok, felhívások jártak kézről kézre.²⁷

János Kázmér kénytelen volt visszakozni a feleség által sugallt tervtől, ráadásul még a lázadók is amnesziát nyertek. Az igazi csapást azonban a „mindenható” feleségnek a váratlan halála (1667. máj. 10.) jelentette, János Kázmér elveszítette a legbiztosabb támaszát. Nemcsak a feleségét veszítette el, hanem azt a politikai küzdőtársat, aki minden körülmények között, a külső és belső háborúk idején a lelkierőt, az erkölcsi szilárdságot biztosította számára.²⁸ Ezután semmi és senki nem tudta az „árván maradt” királyt megakadályozni abban, hogy a királyi jogart le ne tegye, illetve át ne adja egy Napkirály által támogatott személynek.

1668. márc. 9-én János Kázmér lengyel király és XIV. Lajos francia király szerződést kötöttek a trónválság megelőzésére és megoldására. Eszerint a lemondott

²⁵ Rhode, 225–231. Lásd a Das Interregnum 1668–1669: die Grenzen der Magnatenoligarchie. Der Plan einer Wahl vivente rege und die Abdankung Johann Kasimirs c. fejezetet. Mirosław NAGIELSKI: Ludwika Maria Gonzaga i jej walka o przeprowadzenie elekcji vivente rege w Rzeczypospolitej In: „*Studia i Materiały*” t. 9. *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą.* (Redakcja naukowa Anna KALINOWSKA, Paweł TYSZKA) Warszawa: Arx Regia 2019, 51–81. https://studia.arxregia.pl/wp-content/uploads/sites/3/2023/01/Studia_i_Materialy_IX_Nagielski.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

²⁶ Witold KŁACZEWSKI: *Jerzy Sebastian Lubomirski.* Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum 2002, 241–272.

²⁷ Michalczyk, 61–74.

²⁸ Robert I. FROST: Etiopczyk i słoń? Ludwika Maria Gonzaga i rola królowej w monarchii elekcyjnej (1645–1667) In: „*Studia i materiały*” t. 9 *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą.* (Redakcja naukowa): Anna KALINOWSKA/Paweł TYSZKA. Warszawa: Arx Regia – Wyd. Zamku Królewskiego, 2019, 15–50. (angol szöveg fordítása).

exkirály szabadon franciaországi lakhelyet választhat magának, évi 150 ezer livre (3 livre = 1 tallér) évjáradékából udvartarást rendezhet be, királyi titulását halála napjáig megőrizheti. Sőt, Versailles magára vállalta a varsói udvar hatalmas adósságának kiegyenlítését.

A király lemondásának alkotmányjogi kereteit az 1668 augusztusában–szeptemberében ülésező speciális szejm rögzítette. Vasa János Kázmér király szeptember 16-án az utolsó szejmi hozzászólása után visszaadta az országnak királyválasztó diplomáját, és alattvalóit felmentette hűségesküjük alól, az új királyválasztás előtt szabaddá tette az utat.²⁹ Elmenekült a királyi feladatoktól, a felelősségtől, alattvalóit meggyűlölve, világi élet minden hatását kizárva egy franciaországi kolostor (Nevers-sur-Loire) magányába vonult. Két évtizedes uralma a Rzeczpospolitát minden vonatkozásban (politikai, gazdasági, erkölcsi) a hanyatlásba taszította. Nem véletlenül nevezték a János Kázmér-i időket monogramjának átértelmezésével: ICR (Ioannes Casimirus Rex) = *Initium calamitatis Regni*, a királyság szerencsétlensége kezdetének.

Norman Davies, számtalan lengyel állami kitüntetés, köztük a Fehér Sas rend birtokosa, Varsó, Krakkó, Wrocław, Lublin díszpolgára, egyetemeinek díszdoktora, az angol, lengyel, svéd, észt tudományos akadémiák tagja stb., több mérvadó lengyel történész (Józef Andrzej Gierowski, Zbigniew Wójcik, Stefania Ochmann-Staniszevska, Urszula Augustyniak stb.) véleményével egybehangzóan János Kázmér uralmát negatívan értékelte: „a köztársaság egészét hanyatló pályára állította, és az országnak később sem sikerült talpra állnia. Az emberéletben és anyagi javaikban történt vad pusztítás a köztársaság minden állampolgárát érintette, és csak a harmincéves háború németországi pusztításához mérhető károkat okozott.”³⁰

János Kázmér király és a „francia sárkány” feleség uralmában csalódott nemesség a válságból való kilábalást a franciapártiakkal szemben (a Sobieski házaspár a vezetőjük)³¹ az új királytól, Michał Wiśniowieckitől és feleségétől, Habsburg Eleonórától, I. Lipót császár testvérétől várta. Hiába! Újabb megaláztatást kellett megélnie a dicső Rzeczpospolitának. 1672-ben az oszmánok alig tíznapos ostrom után (aug. 18–27.) a délvidek legerősebb várát, Kameniec-Podolskit bevették, Podóliát vilajetté alakították át. A Podólia visszaszerzéséért indított lengyel akciók (1673–1676)

²⁹ Wespazjan KOCHOWSKI: *Historia panowania Jana Kazimierza*. Tom drugi. (Wydana przez): Edwarda RACZYNSKIEGO. Poznań 1840, (az 1668. évi szejmen történetek részletes ismertetése:) 457–479. https://books.google.hu/books?id=99dbAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Józef Andrzej GIEROWSKI: Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). In: *Wielka Historia Polski*. Tom III. Kraków: Oficyna Wydawnicza 2003, 112–114.

³⁰ Norman DAVIES: *Lengyelország története*. Budapest: Osiris 2006, 372., Paweł JASIEŃC: *Rzeczpospolita Obojga Narodów. Calamitatis Regnum*. Tom 2. Warszawa: Prószyński i S-ka 239–241.

³¹ Tadeusz BOY-ŻELEŃSKI: *Marysienka Sobieska*. Lwów – Warszawa: Książnicy-Atlas 1937, 75–77. <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/marysienka-sobieska.pdf> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

csak részleges eredményhez vezettek, ám az összecsapásokat vezénylő koronaherman Sobieski János/Jan Sobieski tekintélyét oly mértékben megerősítették, hogy a király váratlan halála után – francia egyetértéssel (1670–1672 között Marysieńka Párizsban tartózkodott³²) – őt választották (1674. máj. 21.) és koronázták meg a Rzeczpospolita királyának egyszerre a feleségével (1676. febr. 2.). A feleség nem volt más, mint a Vasa előd-királyok feleségének, Ludwika Maria Gonzagának „legjobb tanítványa”, megbízhatóbb udvarhölgye, Maria Kazimiera de La Grange d’Arquien, akit annak idején 4 éves kislánként magával hozott Lengyelországba. Sobieski és a 14 éves, Marysieńkának becézett kishölgy anno egy udvari bálon ismerkedett össze, de a politikai érdek felülírta a fiatal szerelmesek jövőjét. A királyné a szép úrhölgyet (*piękna panna*) a sandomierzi vajdához, Jan Zamoyskihez adta nőül 1658-ban. Ettől függetlenül a fiatalok nem szakították meg kapcsolatukat, és a férj váratlan halála után 5 hónappal, a hagyományokat sutba vágva, titokban összeházasodtak 1665. máj. 14-én. A királyné végül is áldását adta a frigyre, és a hivatalos, a valódi szerelmen alapuló házasságot maga a pápai nuncius, Antonio Pignatelli (a későbbi XII. Ince pápa) áldotta meg júl. 5-én. (A házasságukban 13 gyermek született, de csak négyen érték meg a felnőttkort, 3 fiú és 1 lány.)

Marysieńkával a francia orientáció újra felerősödött a királyi udvarban, visszatért a „francia mód”. Annak ellenére, hogy gyerekként érkezett Lengyelországba, élete végéig francia maradt. Udvarában a francia nyelv dominált. A férjét teljesen elvárásolta, a rettegett hadvezér a feleség lába előtt hevert mindig, Micsoda ellentmondás! A hadakozásban félelmet nem ismerő vitéz („Lengyelország oroszlánja”) a szeretett Marysieńkájával mellett egy „akarat nélküli katonává” (*bohater mimo woli*) szelídült. A rajongásig szeretett feleség teljhatalmú úr volt a családban, a családfő is mindenben engedelmességet imádott asszonyának.³³ Már a koronázó szejmen (1676) Marysieńka anyagi helyzetét stabilizáló törvénycikkek születtek. Az első férjének halála után 600 ezer zł. hozománypénzre és ingó és ingatlan vagyonának a felére lett jogosult. A királyi férj nagyvonalúan az „örökölt” jaroslavi uradalom fennmaradt 50%-át azonnal meg is váltotta.³⁴ 1678-ban a király a királyné-feleségét sztarosztaságokkal (honor birtokokkal) gazdagította. Pl. a pomerániai régióban fekvő brodnicai, tczewi, gniewi uradalmak Gdańsk kereskedőváros vonzásában terményeiket szabadon értékesíthették, a polgári sztarosztaság pedig a Sobieski házaspár egyetlen balti kikötőjét jelentette. 1682-ben Marysieńka unszolására a királyi férj kivásárolta az eladósodott St. Koniecpolski mágnás oleskoi, 17 falus váruradalmát 402.742 zł-ért, ami azonnal az ő tulajdonába ment át.³⁵ Sobieski király halálával (1696) még egy tucatnyi sztarosztaság (pl. a mai Ukrajnába eső

³² Boy-Żeleński, 85.

³³ Boy-Żeleński, 5–6.

³⁴ Tadeusz SZULC: Status materialny Marii Kazimiery Sobieskiej po jej koronacji. In: *Studia Prawno-Ekonomiczne* 91/1 (2014), 185.

³⁵ Szulc, 189.

jaworowi, stryji, kaluszi stb. városok és uradalmak) jövedelmét élvezhette Marysienka egészen 1716-ig, a francia Blois-ban bekövetkezett haláláig.³⁶

A királyi házaspár mesés gazdagságáról pontos kimutatással nem rendelkezünk, de némi elképzeléssel lehetünk a vagyoni helyzetükről, ha számba vesszük azokat az építészeti örökségeket, amelyek a Sobieski-érában létesültek. Pompás paloták és kastélyok épültek szerte az országban királyi megrendelésre, de a Sobieski-család magánhasználatára. Szeretett felesége (*moja iedyinie kochana* = egyetlen szerelmem) Marymont-nak (Varsótól északra) elkeresztelt palotát kapott ajándékba, „válaszul” a feleség Marywillel gyarapította a családi kastélyok számát.³⁷

A „férfi szívű asszony” (*kobieta męskiego serca*) Varsónál, de Krakónál is jobban szerette a saját palotáit Żólkiewben, Jaworówban, Lublinban, Wrocławban, Oławaban stb., de ezen barokk építészeti emlékek messze elmaradtak a „lengyel Versailles-nak” mondott Wilanówi (= Villa Nova) rezidencia mögött. A „végzet asszonya” (*femme fatale*) személyesen felügyelte a három etapban zajló munkálatokat. Augustino Locci ellengyelesedett itáliai építész (1. etap 1679-ig, 2. etap 1682–1684, 3. etap haláláig, 1696-ig) vezetésével készült el a hivalkodó lengyel Versailles (ma Jan Sobieski múzeum). A Claude Callot vezette festőműhely művészei, az itáliai Michelangelo Palloni, Martino Altomonte, a római akadémián tanult lengyel Jan Reisner, Szymonowicz-Siemiginowski freskókkal ékesítették a helyiségeket, a belső látványért a polonussá lett holland Tylman van Gameren királyi építész, dekorátor felelt.³⁸

Marysienka belső bizalmi köréhez tartozó franciák közül jó néhányan országos karriert futottak be életük során. Pl. Gaspard du Tende lengyel feleséggel az oldalán 25 éven át szolgált Ludwika Maria és Maria Kazimira királynék udvarában, főudvarmesterként zárta pályafutását. Karol Ludwik Conrade udvari orvos 49 éven át vigyázta az uralkodók egészségét, már 1676-ban lengyel nemességre érdemesítették. Stefan de Baluze udvari vadászmeister ugyancsak rászolgált a lengyel nemességre. Marysienka bátyja 1673-ban érkezett Lengyelországba katonaként, és azonnal ezredet adtak a keze alá. Kitüntette magát 1683-ban a bécsi és a párkányi ütközetekben. Húgának kezdeményezésére a jutalma a lengyel nemesi cím és sztarosztaság lett.³⁹

³⁶ Szulc, a 187. oldalon közölt táblázat egyes adatainak felhasználásával.

³⁷ WÓJCIK, ZBIGNIEW: *Jan Sobieski 1629–1696*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1994, 392.

³⁸ Wójcik (1994), 395., Részletesen a Sobieski-palota-múzeumról: Wojciech FIJAŁKOWSKI: *Królewski Wilanów*. Warszawa: Wyd. Poligrafia 1997.

³⁹ Zofia LIBISZOWSKA: Francuzi w służbie Jana Sobieskiego In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 26 (1986), 107–108. A lengyel államról de Tende GASPARD: *Relation historique de Pologne. Contenant la pouvoir de ses rois, leur élection, & leur couronnement, & leur privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs & les inclination s des Polonois; avec plusieurs actions remarquables. Par le sieur de Hauteville*. Paris: Jacques Villery 1687. https://archive.org/details/bub_gb_8ZdKUETUfQgC/page/n9/mode/1up (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

I. Lipót császár és XIV. Lajos király nymwegeni békéje (1678) után francia tüzérek, aknászok, vár- és sáncépítők szolgáltak nagy számban a Sobieski-seregben. Franciszek Dalerac küldönc, futár a király és királyné bizalmas leveleit közvetíti a francia udvarba. Philippe le Masson Dupont hadmérnök, tüzérkapitány (*on regni Poloniae indzinieri, artilleriae capitaneus, machinarum bellicarum director et salinarum Thorunii superintendens*) Bécsnél, Párkánynál, Esztergomnál ágyús ütegeket irányít. Nyilván a katonai teljesítménye alapján nyerte el 1685-ben indigenátusát és jövedelmező hivatalát, a thorni/torunói sóhivatal főfelügyelőségét.⁴⁰ Sobieski udvari orvosa, az ír Bernard O'Connor is papírra vetette lengyelországi tapasztalatait, tág teret szentelt munkaadójának bemutatására.⁴¹ A latinul, franciául, olaszul, németül és törökül beszélő Jan Sobieski király – O'Connor szavaival – művelt, minden tudomány iránt érdeklődő ember volt. 1390 db-os könyvárában az ókori költők (Vergilius, Ovidius) művei mellett zömmel a történelmi és hadtörténeti vonatkozású könyvek sorakoztak. A friss szakirodalmat Hugo Grotius *De jure belli ac pacis*, 1625., és Johann Jacobi Wallhausen *L'art militaire pour l'infanterie*, 1630. (*Kriegskunst zu Fuss* francia fordítása) című könyvei képviselték.⁴² A számtalan becenévvel megszólított feleség mecénási és karitatív tevékenysége mögött egy lépéssel sem maradt le.⁴³ O'Connor az ország leggazdagabb emberének tudja, aki évente 500 ezer zlotyval gazdagította vagyonát. 22 éves uralkodása alatt akár 10-11 millió zloty is felhalmozódhatott a kezén. Bizonyára túlzó ez a becslés, még akkor is, ha tudjuk, hogy minden pozíciót pénzért adományozott.⁴⁴

Bármennyire szerette is gazdagságát, óriási vagyonát kockára tette 1683-ban a Bécs felmentésére indított hadjáratával. Franciaország érdekeinek ellentmondó vállalkozását se a feleség, se a francia–lengyel diplomáciai kapcsolatokat ápoló François-Gaston de Béthune (a királyné sógora) nem tudta megakadályozni. Világra szóló győzelmének egyes fázisait feleségéhez írott levelekből is megismerhetjük. Beszámol a lengyel hadak hősiességéről, az oszmánok fejvesztett meneküléséről,

⁴⁰ Libiszowska, 112–113., Dupont memoárja: Philippe DUPONT: Attache a ce prince en qualité d'ingenieur en chef de l'artillerie. Memoires pour servir á l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi Pologne. In: *Pamiętniki do historii życia i czynów Jana III Sobieskiego Króla Polskiego*. (Wyd. J. JANICKI. Varsovie 1885. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=114609> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

⁴¹ Bernard O'CONNOR: *The History of Poland*. vol. II. London 1698. https://archive.org/details/bim_early-english-books-1641-1700_the-history-of-poland_connor-bernard_1694/mode/1up (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

⁴² Wójcik (1994), 387–388.

⁴³ Karolina TARGOSZ: *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczyonych*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wyd. PAN 1991. (újabb kiadása: Warszawa: Wyd. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 2012.)

⁴⁴ Wójcik (1994), 389., Boy-Żeleński, 110. <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/marysienka-sobieska.pdf> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

a nagyon gazdag zsákmányról, a bécsiek hálájáról, a pápának írott hálaadó leveléről („*Venimus, vidimus et Deus vicit*”), I. Lipót császárral való balsikerű találkozásáról.⁴⁵

Írásos nyoma nincs annak, hogy a császár milyen okból „nézte levegőnek” Sobieski fiát, Jakubot az apai bemutatás ellenére, de I. Lipót magatartására találhatunk magyarázatot. S ezen a ponton Sobieskiné szándékait kell felfedni. A nagyravágyó anya legidősebb fiának a lengyel trónt szánta a férje halála után, s hogy még nagyobb valószínűsége legyen a tervnek, egy Habsburg-családból való hercegisasszonyt szánt fiának nőül. Nagyon is érthető, hogy a kiszivárogtatott elképzelés mennyire nem volt partiképes a császári udvarnak, de az is ijesztő hír volt a bécsi udvar számára, hogy ha a lengyel trón megszerzése nem is sikerül, akkor a magyar királyság bizonyára elérhető lenne Jakubnak Thököly támogatásával, igazán török segítséggel.

Maria Kazimiera családi kombinációit az európai nagypolitika meghiúsította. A Rzeczpospolita az 1684-ben megalakított Szent Ligának az egyik főszereplője lett. Zbigniew Wójcik akadémikus, a Varsói Egyetem Kelet-Európa-tanulmányok Intézetének professzora, európai és amerikai egyetemek honor előadója, kitüntettetje az Európa felszabeditására meghirdetett, 1699-ig elhúzódó oszmánellenes háborúban vállalt lengyel–litván szerepet súlyos kritikával illette. Ebben az időszakban a Rzeczpospolita „a Szent Liga jármába” (*jarzmo Ligi Swiętej*) hajtotta a fejét, és 15 éven át abban az illúzióban ringatta magát, hogy Podóliát, Moldvát, Havasalföldet kiszakítja az oszmán függőségéből.⁴⁶ Sobieski évről évre megismételt hadjáratai Moldvában rendre kudarcot vallottak, a Bécsnél kiérdemelt nimbusza szertefoszlott, katonaként is, politikusként is megbukott. Népszerűsége elkopott, gyerekeinek szánt fényes jövője is kútba esett.

Családcentríkusságához kétség nem férhet, de az elkényeztetett 3 fiú (anyai becézéssel: „Fanfanik” = Jakub, „Minionek” = Aleksander, „Murmurka” = Konstanty) és 1 lány („Purpurienka”, „Pupusienka” = Kunigunda) életútját igazán Marysieńka, a feleség egyengette már Sobieski életében is, de annak halála, 1696 után is.

Az interregnum idején leplezetlenül felszínre tört az özvegyellenes hangulat, mert az „ördögi nő” (*baba diabla*) nyíltan beavatkozott a királyválasztás folyamatába. Háttér-diplomáciával a saját jelöltjeit igyekezett trónra segíteni. Az anya mindenekelőtt Jakubot, a fiát kívánta a lengyel trónra juttatni, attól függetlenül, hogy a legidősebb fiú még csak „Sobieski főhetmantól” született, Aleksander és Konstanty pedig már „Sobieski királytól” származott. Királyjelöltként szóba jöhetett nála még a veje, Miksa Emanuel bajor elektor, a kurlandi herceg Ferdinand Kettler, a korona főhetman Stanisław Jan Jablonowski is. Marysieńka igyekezete a lengyel nemességet felhőborította,

⁴⁵Jan III SOBIESKI: *Listy do Marysienki* [Marii Kazimiery d'Arquien] [www.eBook.pl http://biblioteka.kijowski.pl/sobieski%20jan%20iii/listy%20do%20mar%20sie%F1ki.pdf](http://biblioteka.kijowski.pl/sobieski%20jan%20iii/listy%20do%20mar%20sie%F1ki.pdf) (utolsó letöltés: 2025. december 1.) – kiemelten a szept. 12-i kahlenbergi csata napján írott és a szept. 13-i, nagyvezír hátrahagyott sátrában írott levelek, 278–282., 283–288., a Sobieskit vérig sértő császári magatartásról 288–290.

⁴⁶Wójcik (1994), 351–384.

tiltakozásukat nyílt levelekben, faliújsági röplapokon hozták nyilvánosságra. Ezekben az írományokban legtöbbször már nem a „Királyné Ófelsége” formula dominált, hanem az „özvegy királyné”, a „d’Arquien asszonyom”, sőt szándékosan eltorzítottan, „Darkin asszonyom” megszólításokat tüntették fel.⁴⁷ A „francia hárpia”-ellenes hangulatot jól példázza az a levélhamisítvány, amelyet a király-férj végakarataként köröztettek. Politikai örökségképpen úgy rendelkezett a „túlvilágra készülődő” király, hogy „szíve egyetlen” ne avatkozzon be a királyválasztás menetébe, eszébe ne jusson Jakobot királyjelöltnek állítani. Az országnak is, de magának is az optimális megoldás az lenne, ha végleg elhagyná a Rzeczpospolitát.⁴⁸ A közhangulat elmérgesedése miatt az özvegy jobbnak látta, ha hátat fordít Varsónak, és a Krakó mellett kamalduliak kolostorában (Bielany) keresett magának lelki nyugalmat.⁴⁹ Átmenetinek bizonyult a belpolitikai viharoktól való visszavonulása, hiszen az I. Lipót császár és I. Péter cár közös politikai érdekéből trónra emelt szász választófejedelem, II. Erős Ágost uralma a lengyelországi francia párt vereségét jelentette. Marysienka megértette, hogy számára a politikai színtér bezárult, a kamalduliaktól búcsút véve Gdańskba utazott, de rövid ottani tartózkodás után 1699-ben végleg szakított Lengyelországgal. Velence, Bologna érintésével Rómába utazott, és ott telepedett le. Itt élte 200 fős udvari személyzetével a királynénak kijáró nagyvilági életét (1699–1714 között). Amikor a lengyelországi birtokainak jövedelme és a Sobieski-birtokok francia gabonaexportjából keletkezett haszna már nem fedezte a római tartózkodás költségeit, szülőföldjére költözött. Életének utolsó éveit (1714–1716) a Loire menti Blois-ban, a királyi rezidencián töltötte.

Marysienka eseménydús élete a lengyel és francia történészek egész sorát foglalkoztatta.⁵⁰ A vizsgált fő kérdés az volt, és a mai napig is az, hogy Sobieski és Sobieskiné

⁴⁷ Anna CZARNIECKA: Królowa wdowa w polityce. Pozycja Marii Kazimiery po śmierci Jana III Sobieskiego w latach 1696–1697. In: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, (Studia i Materiały. t. 6.). Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum 2017, 150., 154.

⁴⁸ Czarniecka, 160–161.

⁴⁹ Czarniecka, 158.

⁵⁰ Wiktor CZERMAK: *Marya Kazimiera Sobieska*. Kraków: „Czas” Fr. Kluczyckiego 1899. – ez a 168 oldalas historiográfiai összefoglaló a 19. századi kortárs történészek (Tadeusz Korzon, Józef Szujczkij, Karol Szajnocha), de leginkább Waliszewski Marysienkáról írott biográfiájának éles kritikája. Marysienka szerepének túlzó hatása helyett a király Sobieski helytállását hangsúlyozza a nehéz politikai szituációkban. <https://polona.pl/item-view/f66f03cb-dcd6-48bc-867a-f8e771f4d098?page=4> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Kazimierz WALISZEWSKI: *Marysienka, Marie de la Grange d’Arquien, Reine de Pologne, femme de Sobieski 1641–1716*. Paris: Plon 1898. (franciából angolra fordítva: Marysienka, Marie de la Grange D’Arquien, Queen of Poland, and Wife of Sobieski, 1641–1716. London: William Heinemann 1898, 248–258., a hadjárat idején a háttország háborút segítő tevékenysége) <https://archive.org/details/marysienkamaried00waliuoft/page/n1/mode/2up> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Boy-Zeleński, i.m.

<https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/marysienka-sobieska.pdf> (utolsó letöltés: 2025. december 1.). Michel KOMASZYŃSKI: *Marie Casimire, reine de Pologne, dernière résidente royale du Château de Blois*. Katowice 1995. (lengyelből franciára fordítva); Legújabbán lásd az emlékének szentelt konferencia

társuralkodásában, politikai tevékenységében kit illet a kezdeményező szerep. Melyikük magatartása, cselekedete volt nagyobb hatással a Rzeczpospolita életére? A „szerencse nélküli politikusnak” vagy a lengyelséggel soha nem azonosuló Marysieńkának? A lengyel–litván állam 1648-ban megkezdődött hanyatlása tovább erősödött velük, a krízishelyzetből a kiutat nem voltak képesek megtalálni, az 1683-as bécsi dicsőséget nem tudták az ország javára kamatoztatni. A feleség hatását kell keresnünk Sobieski király határozatlansága mögött? A kudarcokat közös felelősséggel viselik? A művészeti és kulturális életben játszott pozitív szerepük elfedheti-e belpolitikai és külpolitikai mulasztásaikat? Stb.

Már a kérdések felvetéséből kitűnik, hogy a történészek, művészettörténészek eltérő módon ítélik meg a Sobieski-kort, ám az tagadhatatlan tény, hogy a lengyel királyi udvarban dívó francia orientáció kitörölhetetlen nyomokat hagyott maga után a lengyel utókorra.

A „francia vonal” egyébként nem szűnt meg a Rzeczpospolitában Marysieńka távozásával. Elkötelezett lengyel udvarhölgye, az arisztokrata Lubomirski család hölgytagja, Sieniawskiné Elżbieta Lubomirska kiválóan elsajátította a „francia nők” politikai életben játszott szerepét: a diszkrét diplomácia fortélyait, a politikai döntéshozók megkörményezését. Diplomáciai aktivitásának tág terepet biztosított az ún. nagy északi háború (1720–1721). A háborúban érintett országok valamennyi uralkodójával (XII. Károly svéd király, I. Péter orosz cár, II. Erős Ágost lengyel király, Szaniszló/Stanisław Leszczyński lengyel ellenkirály, II. Rákóczi Ferenc) hivatalos kapcsolatban állt. Nem véletlenül kapta „a korona nélküli királynő” (*królowa bez korony*) ragadványnevet.⁵¹ A lengyelországi francia orientáció utolsó felvonása Stanisław/Szaniszló ellenkirály uralkodásaihoz (1704–1709, 1733–1736) kapcsolódik, aki kudarcos hazatérési kísérlete után XV. Lajos francia királynak, a vejének a jóvoltából, 30 éven át Lotharingia hercegeként a művészeteknek és a tudományoknak szentelte az életét. A „keresztény filozófusként” is számontartott exkirály a szülőföldjéhez való ragaszkodását többek között a lengyel katonatiszti képzést szolgáló luneville-i kadétskola, a nancyi *Akademia Stanisławowska* (Académie de Stanislas) működtetésével fejezte ki. Ő finanszírozta Nancyban a Notre-Dame-de-Bon-Secours-templom építését is, ahová 1766-ban temették. Hogy Napóleon az 1812. évi oroszországi hadjáratban közel 100 ezer (87.500 fő) lengyel katona támogatta, azt már az oroszellenesség, és nem a franciák iránti szimpátia magyarázza.

kötetet. *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, (Studia i materiały. t. 6.), 2017. <https://studia.arxregia.pl/maria-kazimiera-sobieska/> (utolsó letöltés: 2025. december 1.).

⁵¹ Bożena POPIOLEK: *Królowa bez korony: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej (ok. 1669–1729)*. Kraków: Wydawn. Nauk. WSP 1996., GEBEI Sándor: II. Rákóczi Ferenc és lengyel „Asszonya”. In: *Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*. 21/2 (2017), 138–154.

FRENCH ORIENTATION IN THE POLISH ROYAL COURT (16TH–17TH CENTURIES)

The study examines the evolution, motives, and consequences of the French political and cultural orientation in the Polish–Lithuanian Commonwealth from the late 16th through the 17th century. Beginning with the 1573 royal election after the extinction of the Jagiellonian dynasty, the Polish nobility viewed the French candidate, Henry of Valois, as the most advantageous choice due to France’s military strength, diplomatic networks, and perceived cultural affinity. Although Henry soon abandoned the Polish throne to assume the French crown, his election set a precedent for later French influence.

The 17th century saw the growing presence of French culture and politics at court, especially under the influence of the queens Ludwika Maria Gonzaga and Maria Kazimiera (Marysieńka), whose entourages, language, customs, and political ambitions deeply shaped courtly life. Their efforts aimed to strengthen royal authority, foster Franco-Polish alliances, and secure dynastic succession, though these ambitions met resistance from the strongly liberty-minded Polish nobility.

French diplomats, soldiers, architects, and artists played important roles in Poland, but the French orientation also provoked internal conflicts, including the Lubomirski rokosz, and contributed to political polarization. By the reign of John III Sobieski, French cultural influence persisted, yet political cooperation became more ambivalent as European power dynamics shifted. Overall, the study highlights how French influence became both a driving force of modernization and a source of tension within the unique constitutional system of the Commonwealth.